

نوآوری های فقهی آیت الله العظمی محقق کابلی

بنیاد اندیشه
تاسیس ۱۳۹۴

گفتگو با آیت الله محمد حسن عارفی

ele

اشاره: آیت الله محمد حسن عارفی، یکی از یاران و نزدیکان حضرت آیت الله العظمی محقق کابلی است و سال ها از نزدیک با ایشان کار کرده و بهتر از هر کسی دیگر شناخت عمیق و معلومات کافی درباره حضرت آیت الله محقق کابلی دارد. بنائاً مجله عدالت و امید در این شماره اش به سراغ ایشان رفته و در مصاحبه ای روی ابعاد علمی - شخصیتی و جایگاه علمی و شخصیتی حضرت آیت الله محقق کابلی با ایشان گفتگو کرده است.

عزائم

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ: تشکر جناب استاد! از این که وقت گذاشتید و ما را در حضور پذیرفتید. در نخست درباره سابقه تحصیلی و استادان برجسته‌ای که حضرت آیت الله العظمی محقق کابلی، از محضر آن‌ها کسب فیض کرده و شاگردی آن‌ها را کرده باشد توضیح دهید؛ به عبارت دیگر منزلت علمی و شخصیتی ایشان چگونه تکامل پیدا کرد و به مرحله مرجعیت و فقاہت رسید؟

آیت الله عارفی: بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين. يرفع الله الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ. تشکر می‌کنم اول از این که تشریف آوردید. مسئله مرجعیت و فقاہت حضرت آیت الله العظمی محقق کابلی، یکی از مسائل بسیار مهم فرهنگی، سیاسی و اجتماعی ملت محروم افغانستان است. ایشان واقعاً خوب درخشید و خوب تبلور پیدا کرد و در افغانستان منشأ اثرات مهم شد. جایگاه حضرت آیت الله محقق کابلی از نظر علمی و فقاہت و اجتهاد جایگاه بسیار ویژه پیدا کرد؛ در حدی که توانست در شرایط بسیار سخت و دشواری ملت محروم و مظلوم افغانستان قدم علم کند و این جایگاه فقاہتی و مرجعیتشان را به منصفه ظهور برساند و جامعه خود را به طور شایسته از این لحاظ مدیریت کند. اصل این که یک مجتهد و یک فقیه به این جایگاه اجتهاد و فقه و فقاہت برسد، یک جایگاه بسیار بلند و ارزشمندی در جامعه علمی و دانش تشیع است.

آغاز تحصیلات حضرت آیت الله العظمی محقق کابلی، آن طوری که بنده هم در حد توان مطالعاتی داشتم از زندگانی اش و خودش هم در همین منبریک روز در ختم درس فقه شان این مسئله را مطرح کردند. در کلیپ‌های سخنرانی اش آمده که وی از یک خانواده فقیر و دورافتاده روستایی بوده و زحمت کشیده و تلاش کرده و در جایگاه علمی به جایی رسیده و نظراتی دارد که تا هنوز کسی نتوانسته نظرم را رد کند.

البته در این قسمت نظرات ایشان درباره مسئله خمس است. در خمس یک مسئله است به نام «خمس در باب کنز» که در این مورد فقها و مراجع تقلید نظرات متفاوت دارند. ایشان می‌گویند: من نظرات فقها را در آنجا

مطرح کردم و اکثر فقهای که در این باب نظر داده، منظر آن‌ها را رد کردم و نظریه خودم را با استدلال و استحکام به اثبات رساندم. در این قسمت ایشان گفته است: هر کس بتواند نظرم را رد کند، جایزه دارد؛ اما تا حالا کسی از فقها، علما و مراجع نتوانسته نظریات من را رد کنند. در این حد از جایگاه علمی که ایشان شخصاً مطرح کردند رسیده بود.

تحصیلات ایشان از کابل آغاز شد؛ اما مرکز ثقل تحصیلاتش در رابطه با مسئله اجتهاد و فقاہت در نجف اشرف بود. حدود هیجده الی بیست سال در حوزه گران قدر و قدیمی در نجف اشرف که عالم پرور و مجتهد پرور است درس خواند. در آنجا از استادان فراوان استفاده کرده که اسم همه آن‌ها در ذهنم نیست. از جمله استادان ایشان حضرت آیت الله العظمی لنکرانی و مهم‌تر از همه حضرت آیت الله العظمی خویی بوده‌اند. ایشان بیشتر در محضر حضرت آیت الله العظمی خویی، درس خارج را خوانده و استفاده فراوانی از علم و دانش بی‌پایان ایشان برده است، در حدی که در کتاب تحریر عروه الوثقی، آیت الله خویی یک تقریظ به این کتاب نوشته که از حضرت آیت الله العظمی محقق کابلی به رکن الاسلام و علامه تعبیر می‌کند. این جایگاه علمی حضرت آیت الله العظمی محقق کابلی را بسیار برجسته می‌کند و برای همه ما و شما می‌فهماند که ایشان در چه جایگاه علمی ارتقا پیدا کرده که یک استاد مجتهد الفقهی مثل آیت الله العظمی خویی در رابطه با ایشان این طور تعریف می‌کند. رکن الاسلام تعریف ساده نیست و آن هم از زبان چنان شخصیتی مثل آیت الله خویی که از مقام بالای علمی برخوردار است و خودش استاد، فقیه و مجتهد جامع الشرائط عصر خودش است. چنین کسی بیاید یکی از شاگردانش را به این لقب و به این عنوان تعریف کند، اهمیت دارد.

در آن کتاب آیت الله خویی در تعریف از آیت الله محقق کابلی گفته، درسی را که شما خواندید سطحی نبوده است. با فهم، با دقت و با ژرف اندیشی درس ما را پیگیری کرده‌اید و با تفکر بالایی در جایگاه والا رسیده‌اید. ما از این تقریظ و تعریف شخصیتی مثل حضرت آیت الله

العظمی خویی که جایگاه بالای دارد، می فهمیم که حضرت آیت الله العظمی محقق کابلی از نظر مقام علمی در چه جایگاه قرار داشته است. پس در اجتهاد، علم و دانش شان جای تردید نیست.

عزالمسئله: در مورد تعداد تألیفات و اهمیت تألیفات حضرت آیت الله العظمی محقق کابلی، در فقه شیعه توضیح دهید. از آنجا که فقه شیعه فقه پویا معرفی شده است که هزاران مجتهد و شخصیت علمی در آن پرورش یافته و رشد کرده اند و میراث عظیم علمی و فقهی شکل گرفته است. در مجموع جایگاه علمی حضرت آیت الله کابلی، در میراث فقهی شیعه در چه حدی است و مشهورترین آثار علمی و فقهی ایشان کدام هستند؟

آیت الله عارفی: از ایشان آنچه در دسترس ما قرار گرفته، در بعد فقهی تألیفات و آثار بسیار گران قدر دارد. از جمله تألیفات ایشان، کتاب المباحث الفقهیه است که در آن روی چند موضوع مهم بحث شده است: بخش اول آن را مسئله خمس تشکیل می دهد که در آن نظرات بسیار جدید و موارد ابتلای جامعه اسلامی در رابطه به مسئله خمس گنجانیده شده است. در آن کتاب ایشان خمس را بخشی از منصب ولایت می داند و می گوید: یک قسمت آن سهم سادات و یک قسمت دیگرش سهم امام است. این مسئله از جمله موارد اختلافی بین فقها است. عده ای از فقها می گویند: آن قسمتی که سهم سادات است، خاص برای سادات نیست؛ بلکه آن مال و منصب ولایت است و می شود این قسمت را به مساکین و فقرا داد.

بنیاد اندیشه

در اینجا نظر حضرت آیت الله محقق کابلی،^{۱۳۹۱} این است که امام و شخص صاحب ولایت تصمیم می گیرد که آن را برای چه کسی بدهد. امام مخیر است که برای هر کسی که نیازمند، فقیر و مستحق است بدهد. این یکی از نظرات نو ایشان است که حضرت آیت الله منتظری و برخی از مراجع تقلید دیگر هم تأیید می کنند. این اولین اثر فقهی حضرت آیت الله العظمی محقق کابلی بود که در کتاب «کتاب الخمس» چاپ شد. در بحث اجتهاد و تقلید هم کتاب المباحث الفقهیه

دارد. کتاب الطهارت و الصلاه که بخشی از درس های خارج ایشان است توسط عده ای از علما و به خصوص حضرت آیت الله العظمی فاضل بهسودی که یکی از شاگردان بسیار لایق و مورد تأیید ایشان بود جمع آوری و چاپ شد. در مجموع کتاب المباحث الفقهیه، کتاب الخمس، اجتهاد و تقلید، کتاب الطهاره و کتاب الصلاه در هفت یا هشت جلد چاپ شده و در دسترس عموم مردم قرار گرفته است.

اولین اثر آیت الله کابلی، در سال ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۰ در زمان مهاجرت در نجف اشرف به نام التحریر عروه الوثقی چاپ شد و در دسترس علما و فقها قرار گرفت. کتاب وظیفه القضا که در رابطه به قضاوت بحث کرده و همچنان «توضیح المسائل» شان که بارها چاپ شده است. بعد از آن که مرجعیتش در افغانستان تثبیت شد و اشخاصی را به عنوان قاضی تعیین می کرد. همه این ها را در کتابی عنوان دستور العمل به نام وظیفه القضا که وظایف مشخص قضا را در آنجا تحلیل و تفسیر کرد و در اختیار علاقه مندان، مخصوصاً علما و قاضی ها قرار داد تا بر اساس آن بتوانند به وظایفشان عمل کنند. منهاج الصلحا یکی دیگر از آثارش ایشان است که به زبان عربی نوشته و چاپ شده است. چندین اثر دیگر مثل نصاب اخلاقی که در آن در رابطه به اخلاق بحث کرده است. این ها از جمله آثاری است که از حضرت آیت الله العظمی محقق کابلی باقی مانده است. ما در رابطه به تألیفات که ایشان دارد وقتی که عمق مطلب را بررسی و مقایسه می کنیم. آثار بسیار ارزشمند، دقیق و تحقیقی است. همان طور که خودشان فرموده، هیچ گونه ایراد و اشکال ندارد و راهگشایی است برای همه علما و شخصیت های دانش پزوه و دانشمندان عالم اسلام.

عزالمسئله: در مورد تربیت شاگردان حضرت آیت الله العظمی محقق کابلی، معلومات بدهید. طوری که در جریان هستی یکی از ویژگی ها و میراث علما و فقها این است که شاگردانی را تربیت می کنند تا بتوانند پس از وفاتشان راهشان را شاگردانشان ادامه بدهند. حضرت آیت الله محقق کابلی، چند سال تدریس کرده و چه شاگردانی را

پیدا شد. طلاب جوان، مخصوصاً طلاب انقلابی و آن‌های که با درد ملت، با فرهنگ علم تشیع و محرومیت‌ها آشنا بود، گمشده‌شان را پیدا کردند. پل سوخته به یک مرکز بزرگ علمی تبدیل شد. اشخاصی مثل استاد شفق، استاد بصیر، آیت‌الله پروانی و دیگر طلاب جوان و مسن همه در محوری حضرت آیت‌الله محقق کابلی جمع شدند.

وقتی که صبح درس‌ها شروع می‌شد و در پل سوخته می‌رفتیم، شور و شوق خاص در محور حضرت آیت‌الله محقق کابلی به وجود آمده بود. بعد از آن به تأسیس مدرسه و حوزه علمیه شروع کرد. مدرسه جامعہ السلام تأسیس شد و طلبه‌ها در آنجا می‌آمدند و از مقام علمی ایشان استفاده می‌کرد و امید برای طلبه‌ها و جامعه روحانیت بود. از همه اطراف و اکناف از مزار شریف گرفته تالعل و سرچنگل، غزنی، میدان و بهسود طلبه‌های نخبه و شایسته در محور ایشان جمع شدند و از مقام عملی‌اش استفاده می‌کردند. این‌ها نه تنها در بخش فقه و اصول بلکه در جنبه‌های سیاسی، اجتماعی و مردمی نیز رشد پیدا کردن و نخبه شدند.

تربیت کرده و میراث ایشان از این ناحیه چگونه است؟ آیت‌الله عارفی: در رابطه به تربیت شاگرد باید بگویم، وقتی که ایشان از نجف اشرف به کابل برگشت، تدریس را آغاز کرد و من خودم یکی از شاگردانش بودم. اصل منطقه من بهسود است و با جمع از دوستان برای درس خواندن به کابل آمده بودم. پدرم یکی از علما و شخصیت‌های بزرگ منطقه بود و در نامه‌ای از ما خواست که به نزد حضرت آیت‌الله العظمی محقق کابلی برویم و درس‌های خود را ادامه بدهیم. پدرم در آن نامه توضیح داده بود که آیت‌الله محقق کابلی یکی از فقها و مجتهدین است و شما پیش آن درس بخوانید.

بعد ما خدمت ایشان آمدم و برای ما یک اتاق داد و درس‌ها را شروع کردیم. گرچه من شخصاً در درس‌شان شرکت نداشتم، چون درس من در حد پایین بود و ایشان درس‌های بالاتر را تدریس می‌کرد. من یکی دو سال در حوزه درسی ایشان در مسجد ابوذر که در پل سوخته موقعیت داشت درس می‌خواندم. در آن زمانی که حضرت آیت‌الله محقق کابلی، به تدریس شروع کرد، واقعاً در آنجا جهش علمی و شور و شوق

حضرت آیت‌الله العظمی محقق کابلی، حضرت آیت‌الله فاضلی بهسودی است که در محضر ایشان درس خواند و یکی از شاگردان لایق و آگاهش بود و همیشه سؤالات و بحث‌های علمی را خدمت ایشان مطرح می‌کرد. حضرت آیت‌الله فاضلی بهسودی، لیاقت و برجستگی‌اش به حضرت آیت‌الله العظمی محقق کابلی، نشان داد و واقعاً یک شخص برجسته است. افتخاری جاغوری نیز یکی از شاگردان برجسته‌اش بود و شمار زیادی نیز بودند که اسم‌شان در حال حاضر در ذهنم نیست. حضرت آیت‌الله محقق کابلی، از آیت‌الله فیاض بهسودی هم در گفتار و هم در نوشتارش تعریف و تجمید زیاد کرده است. قرت العین العلامه یکی از توصیفات است که در توصیف آیت‌الله فاضل بهسودی به کار برده شده است. حضرت آیت‌الله فیاض بهسودی، بعد از رحلت حضرت آیت‌الله

تا زمانی که در کابل زمینه بود، ایشان تدریس می‌کرد؛ اما کمونیست‌ها که آمد، ایشان در پاکستان مهاجر شد و از آنجا به ایران رفت. در ایران دوباره تدریس فقه را شروع کرد و شاگردان زیاد ایرانی و غیر ایرانی نزدشان درس می‌خواندند. در همان جا ایشان به درس‌های خارج از اجتهاد و تقلید شروع کرد. در این زمینه درس‌های خارج‌شان هم شاگردان زیاد ایرانی، پاکستانی و افغانستانی شرکت می‌کردند. وقتی که دفتر مرجعیت‌شان تشکیل شد، در آنجا هم مدت‌ها تدریس می‌کرد. در طول بیست و هفت سال مرجعیت ایشان در قم، همواره شاگردپرور بود و یک روز هم درس‌هایش تعطیل نبود.

درس‌های خارج وی بسیار روان، قابل فهم و درس مجتهدپرور بود. اکثریت از علما در آنجا به خاطر درس می‌آمد و بهره‌های فراوانی بردند. از جمله شاگردان

قربانی خود را در همان روز ماه ذی الحجه که از نظر فقهی شیعه روز عید قربان است در افغانستان انجام بدهند و به فقرا و مستحقان توضیح کنند.

در اینجا حضرت آیت الله العظمی محقق کابلی، مردم را در اولویت قرار داده و شرایط فقرا و مستمندان را در نظر گرفته و این فتوا را صادر کرده است. در حال حاضر حاجی ها می توانند یکی را به عنوان مقلد انتخاب کنند و قربانی شان را در افغانستان انجام بدهند. این یکی از نوآوری ها و تفاوت دیدگاهشان در رابطه به مسئله قربانی با سایر مراجع تقلید است. یکی دیگر از نوآوری هایش مسئله بلوغ دخترها است. مشهور از علما می گویند، وقتی که دخترها به نه سالگی برسند به بلوغیت می رسند. در این مورد نوآوری ایشان این بود که دخترها در سیزده سالگی به سن بلوغیت می رسد، در صورتی که عادت ماهوارش پیدا نشود. مسئله گله و قلین یکی دیگر از مواردی است که ایشان آن را حرام اعلام کرده است. البته مسئله گله و قلین چیزی عمومی است و از نظر همه مراجع حرام است؛ اما حضرت آیت الله محقق کابلی برای اولین بار فتوا داد و رسانه ای کرد که گله و قلین حرام است و نباید گرفته شود.

پرسش: درباره مهم ترین ویژگی های شخصیتی حضرت آیت الله العظمی محقق کابلی مخصوصاً ویژگی های اخلاقی - شخصیتی ایشان، اگر کمی معلومات بدهید ممنون می شویم.

آیت الله عارفی: ویژگی های شخصیت حضرت آیت الله العظمی محقق کابلی را من بسیار برجسته می دانم و برای یک عالم که زعیم، مرجع، گرداننده و هدایت گر جامعه باشد بسیار مهم است. شخصیت ایشان از نظر تقوا، تعهد، اخلاص، تدین و از نظر دلسوزی به جامعه و این که در کوچک ترین و ریزترین گرفتاری ها و مشکلات جامعه خود حساس بود و فتوا می داد، بسیار خوب بود. ما در خدمت ایشان بودیم و در رابطه به مسئله تقوا و پرهیزگاری همیشه می گفت: اول تقوا.

در رابطه به اموری مالی هم همیشه می گفت: تقوا و احتیاط کنید و مردم را در رابطه به هدایت گری شما

العظمی محقق کابلی، جانشین و گرداننده نهاد مرجعیت انتخاب شد و فعلاً ما هم در محضر ایشان هستیم. حضرت آیت الله فاضلی بهسودی، میراث دار عملی حضرت آیت الله العظمی محقق کابلی است.

پرسش: در مورد نوآوری های فقهی و علمی حضرت آیت الله العظمی محقق کابلی و تفاوت های دیدگاه علمی و فقهی ایشان با سایر مراجع تقلید توضیح دهید. به عنوان مثال ایشان در مورد شیربها و دیگر موارد مبتلابه جامعه تشیع، دیدگاه های بسیار بدیع دارد که ظاهراً قبلاً از سایر مراجع تقلید ما نشنیده بودیم یا کمتر شنیده بودیم. در مجموع در مورد نوآوری های فقهی ایشان بیشتر صحبت بفرمایید؟

آیت الله عارفی: در رابطه به نوآوری فقهی حضرت آیت الله العظمی محقق کابلی که متفاوت با فتواهای سایر مراجع معاصر تقلید است باید گفت: این نوآوری ها در شرایطی که جامعه ما قرار دارد، خیلی مفید و تأثیرات مهم داشتند. با روایت مستند، اخبار صحیح و با استدلال و منطق دیدگاه هایشان را مطرح کرده است. از جمله تفاوت دیدگاه ایشان با سایر مراجع در رابطه به مسئله خمس است. البته این یک مسئله اختلافی بین مراجع تقلید است. یک عده از مراجع گفته که خمس منصب به ولایت است و عده ای هم گفته مال سادات است. در این جهت نظر ایشان با آن دسته ای است که گفته خمس منصب به ولایت است و ولایت اختیار دارد که آن را به فقرا و هر جای دیگر که مصلحت بداند مصرف کند؛ اما سادات در اولویت قرار دارد. در رابطه به مسئله قربانی هم نظرات ایشان با سایر مراجع تقلید تفاوت دارد. نظر ایشان این است که بعد از آن که قربانی، از اصل جایگاه که شرع تعیین کرده، یعنی از مینا خارج شد و به مصرف صحیح اصولیه نمی رسید، حاجی ها می توانند آن را در کشور خودشان انجام بدهند. وقتی که قربانی خارج از مینا انجام شود، دیگر فرقی نمی کند که آن را در نزدیکی مینا انجام بدهد یا در کشور هایشان. حضرت آیت الله العظمی محقق کابلی گفته که مقلدین ما می توانند

که اولین اصل است رهنمایی کنید. خودشان هم در این رابطه بسیار پایبند بود. در اموری وجوهاتی و اموری مالی بسیار دقت داشت و سفارش‌های اکید در همه مسائل داشت. یکی دیگر از ویژگی‌های شخصیتی اش این بود که در مسائل سیاسی و اجتماعی مردم دخالت می‌کرد و هرگز خود را در انزوا قرار نمی‌داد و سکوت نمی‌کرد. در تمام قضایایی که در افغانستان پیش آمد به همه آن‌ها پیام دادن و فتوا صادر کردند. به دولت هشدار داد، به سیاست‌مداران هشدار داد، پیام‌های اتحاد داد و برای حل و بررسی مشکلات مردم هیئت‌ها فرستاد.

همیشه در رابطه به مسائل وحدت، اتحاد و اخوت دینی پیام دادن و رهنمایی زیاد کردند. من خودم نیز چندین بار از اعضای همین هیئت بودم. در آن زمانی که تشنج بین اعضا و گروه‌های شیعی بود، ایشان برای حل مشکل پیام داد و هیئت فرستاد. در رابطه به مسائل تهاجم و غارت‌گری طالب‌ها و دشمنان خاک افغانستان، هیچ وقت ایشان سکوت نکرد. برای شهدا مراسم گرفت و کمک‌های به شهدای جنبش روشنایی، شهدای میرزاولنگ و دیگر شهدای افغانستان کرد. هر وقتی که حادثه‌ای پیش می‌آمد، فوراً با کمال جرئت و شهامت پیام می‌داد و حتی گاهی به دولت هشدار می‌داد که این حرف‌ها تا حدودی تحمل خواهد شد و شما در قبال مردم بی تفاوت نباشید و مردم را سرپرستی اساسی کنید. در این ابعاد حضرت آیت‌الله العظمی محقق کابلی شخصیت برجسته، لایق و دارای منش‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و دینی بالای بود.

بنیاد اندیشه

تاسیس ۱۳۹۴

پرسش: در اخیر اگر کدام گفتنی خاصی در مورد حضرت

آیت‌الله العظمی محقق کابلی داشته باشید بفرمایید؟

آیت‌الله عارفی: انتظار ما از ملت، از بیت شریف حضرت آیت‌الله العظمی محقق کابلی و از پیروان و مقلدین ایشان و مخصوصاً از آن‌هایی که در رابطه با مسائل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ملت خود دغدغه خاطر دارد، سفارش من این است که راه حضرت

آیت‌الله العظمی محقق کابلی باید زنده بماند. این راه باید با رونق باشد و همچنان کسی که امروز در جایگاه حضرت آیت‌الله العظمی محقق کابلی قرار گرفته باید حمایت و پشتیبانی شود. این راه همیشه باز باشد و همان خدماتی که در سابق انجام داده می‌شد همچنان ادامه پیدا کند. خدمات در قسمت گسترش فرهنگ، مکاتب، مدارس، مساجد و دیگر خدمات عام‌المنفعه ادامه پیدا کند و کسانی که در این قسمت کار و فعالیت می‌کنند حمایت شوند. آن‌هایی که در ترویج مرجعیت سهم داشتند، باز هم سهم داشته باشند و برای ابقای راه حضرت آیت‌الله العظمی محقق کابلی تلاش کنند.

در اخیر باید اشاره کنم که نقش شهید وحدت ملی استاد عبدالعلی مزاری در ترویج و راه انداختن مرجعیت و این که طرح مرجعیت در افغانستان خودی باشد و باید کسی افغانستان اداره کند که از تمام مسائل مردم افغانستان آگاهی داشته باشد بسیار برجسته است. ما نمی‌توانیم این موضوع را عادی در نظر بگیریم و شما هم در جریان قضایا بودید. همه یاران دلسوزی استاد مزاری از این طریق و منش و روش ایشان استفاده و حمایت کردند و حمایت‌هایشان اثربخش بودند و ما نباید این‌ها را نادیده بگیریم. در آینده هم همین مسئله است. همه باید به دید سیاسی و اجتماعی بزرگان خود که یک نقش در ترویج مرجعیت در جامعه ما داشته احترام داشته باشیم. در حال حاضر راه مرجعیت در افغانستان راه افتاده و همان‌طور باید ادامه پیدا کند و این به نفع ملت هم هست.

پرسش: با تشکر از وقتی که در اختیار ما گذاشتید.

آیت‌الله عارفی: تشکر از شما و برای شما و مجموعه بنیاد اندیشه و استاد سرور دانش آرزوی موفقیت دارم. به خصوص که استاد دانش یادواره‌ای به مناسبت سالگرد ارتحال آیت‌الله محقق خراسانی برگزار کرد، یک جهان تشکر و سپاس از ایشان که به این مباحث اهمیت می‌دهد و می‌پردازد. □